

УДК 94:341.43–054.73(47+57)«1939/1945»

Андрєєв А. С.,
перший заступник директора комунального підприємства «Київблагаустрой» (Україна, Київ),
andreevandrew@ukr.net

**ІДЕОЛОГІЧНО–ПРОПАГАНДИСТСЬКА СКЛАДОВА
В РАДЯНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ РЕПАТРІАЦІЇ
«ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ» У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ 1939–1945 РР.: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Аналізується проблема місця, ролі і значення ідеологічної обробки і пропаганди в радянській політиці репатріації переміщених осіб з України в період Другої світової війни (1939–1945 рр.). Наголошується на особливій важливості українського контексту репатріаційної проблематики для керівництва СРСР через численність цього національного контингенту та його ідеологічну проблемність, автор виокремлює основні чинники, що ускладнювали, або ж навпаки сприяли агітаційно–пропагандистській роботі з репатріантами–українцями.

У числі факторів, що додавали складності завданням радянської пропаганди серед репатріантів з України, дослідник називає ментальну, політичну й ціннісну дезінтеграцію цих людей, а також їх власний, найчастіше суперечливий, досвід життя у Німеччині. Натомість сприятливими для пропагандистської роботи виявилися традиційний патріархальний уклад українського селянства, яке складало переважну частину переміщених осіб з України, а також тотальний інформаційний голод, що його переживали наші співвітчизники у Німеччині.

Ключові слова: переміщені особи, репатріація, репатріанти, українці, радянські органи репатріації, ідеологічна та агітаційно–пропагандистська діяльність.

Друга світова війна 1939–1945 рр. породила гуманітарну катастрофу, що втягнула у свою орбіту десятки мільйонів людності цілих країн і континентів. Тільки у Європі, за різних обставин і з різних причин, десятки мільйонів військовополонених, біженців, добровільних і примусових трудових мігрантів, евакуйованих громадян опинилися поза межами власних держав, або ж стали внутрішніми переміщеними особами. Лише з радянського боку таких мігрантів нараховувалося не менше 5 млн. [16, с. 126; 2, с. 47]. Більшу їх частину складало радянське цивільне населення, вигнане нацистськими окупантами на примусові роботи до Німеччини та інших окупованих країн Європи, а також близько 2 млн. радянських військовополонених [2, с. 325]. До числа переміщених осіб належали й біженці, які відступили разом із німецькою армією, а згодом осіли на території країн Західної Європи. Не бажаючи повертатися до СРСР взагалі частина цих громадян сприймали репатріацію як насильство над особистістю й усіляко намагалися її уникнути. За пізнішими офіційними даними радянської сторони чисельність так званих «неповерненців» становила понад 450 000 осіб, серед яких нараховували до 200 000 колишніх військовополонених [11, с. 39; 2, с. 324]. Проте для більшості наших співвітчизників повернення додому, до своїх рідних і близьких, було довгоочікуваним і жаданим. Частина примусових мігрантів хоч і зголосилися на повернення додому, але чекали репатріації з острахом.

Розмірковуючи над сенсами репатріації для сталінського керівництва СРСР сучасні дослідники виокремлюють у цій проблемі дві складові. Одна з них – економічна, полягала в бажанні влади залучити чималий трудовий ресурс поверненців до відбудови економіки. Інша складова мала ідеологічну природу. Залишення мільйонів співвітчизників поза межами держави – переважно у країнах Західної Європи – в логіці тоталітарного режиму загрожувало формуванню потужної хвилі нової еміграції, що могла бути використана «як збряддя антирадянської політики в руках певних кіл» [11, с. 27].

Питання ролі ідеологічного чинника в радянській політиці репатріації, значення агітаційно–пропагандистської та політичної роботи серед переміщених осіб з України в процесі їх повернення до СРСР поки не стали предметом спеціального вивчення в працях вітчизняних істориків. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися в контексті загальних досліджень теми радянської репатріації українців в роки Другої світової війни та повоєнний період у працях М. Куницького [14], Т. Пастушенко [19], Г. Грінченко [8] та С. Гальчака [5; 6].

Метою цього дослідження є аналіз проблеми місця, ролі й значення ідеологічної та агітаційно–пропагандистської обробки, як складової частини та одного з напрямків радянської політики репатріації переміщених осіб з України в період Другої світової війни 1939–1945 рр. Автор виокремлює основні чинники, що ускладнювали, або ж навпаки сприяли агітаційно–пропагандистській роботі з репатріантами–українцями, визначає пріоритети у цій сфері.

Відповідь на запитання, які саме завдання репатріації (економічні чи ідеологічні) були пріоритетними для керівництва СРСР(?), досить непросте. Очевидно, що внаслідок війни трудові ресурси СРСР понесли відчутні втрати. Відтак, переміщені особи були як ніколи потрібні зруйнованій війною країні, а їх праця мала стати одним із вагомих чинників відбудови радянської економіки. Проте в історії з репатріантами Й. Сталіна та його оточення бентежило й інше. І пріоритети тут все ж визначав традиційний для радянського керівництва примат ідеологічного підходу. Ідеологічна загроза, що її вбачали в самому факті тривалого перебування радянських громадян поза межами країни, часом переважувала економічні розрахунки. І справді, величезна маса людей протягом кількох років поспіль перебували поза сферою впливу радянської ідеології і пропаганди й відчували на собі неменший тиск пропаганди нацистської.

Головним засобом протидії «ідеологічним диверсіям заходу» радянські ідеологи визначили активну й цілеспрямовану політично–пропагандистську роботу, що мала супроводжувати всі етапи репатріаційного процесу й адаптації поверненців на батьківщині. Відтак, завдання повернення власних громадян на батьківщину набувало для влади пріоритетного ідеологічного змісту. Майже на десятиліття ідеологічно–пропагандистська обробка тих хто повертався стала одним із головних напрямків роботи радянських органів і установ репатріації й, зокрема, в Українській РСР.

Український контекст репатріаційної проблематики для політичного керівництва СРСР був особливо важливим. Лише за офіційними радянськими даними із 5,26 млн. осіб вигнаних нацистами на примусові роботи з окупованих територій СРСР понад 2,4 млн. осіб (майже 46%) походили з України [1, с. 724]. Із понад 2 млн. радянських військовополонених, яким вдалося вижити в нацистських таборих, мінімум чверть становили етнічні українці, або ж вихідці з Української РСР [2, с. 324–325]. Але справа тут не тільки і не стільки в чисельності потенційних репатріантів – хоча цей фактор і був одним із визначальних на тлі гострого дефіциту трудових ресурсів на очищених від окупантів територіях.

Переміщені особи з України, поряд з прибалтами, західними білорусами та румунами Бессарабії (за радянською версією – молдаванами) становили настільки важливий

демографічно настільки ж і проблемний ідеологічно контингент репатріантів. Відтак, для організаторів процесу репатріації, хай навіть і обов'язковою, особливо важило врахування історичних, етнокультурних і ментальних реалій повоєнної Радянської України, інших чинників, що впливали або могли впливати на рішення співвітчизників повернутися на батьківщину. У цьому контексті ідеологічні функціонери зустрілися з реальністю, що демонструвала як перешкоди так і сприятливі для репатріації фактори.

Справжньою проблемою для радянського керівництва, по-суті основним дестабілізуючим процес репатріації переміщених осіб–українців або ж вихідців з України чинником виявилася їх ментальна, політична й ціннісна дезінтеграція. Донедавна роз'єднаний кордонами держав з різним політичним й ідеологічним устроєм український етнічний масив і після «золотого вересня 1939 року» не став однорідним. Українці, що населяли приєднані до УРСР у 1939–1940 рр. західні й південно–західні регіони ні ментально ні в соціокультурному ба навіть у господарсько–економічному сенсах не були цілковито радянзовані. Значною мірою їх світобачення й спосіб життя залишалися сформованими практикою довоєнної. Не зайвим доказом цієї нашої тези є той факт, що серед підрахованих станом на 1 січня 1952 р. радянськими органами репатріації 451561 особи представників так званої «другої еміграції», тобто неповерненців, 144 934 – були етнічними українцями. Серед неповерненців до СРСР близько 75% належали до категорії так званих «західників», тобто вихідців із територій анексованих СРСР у 1939–1940 рр., і лише чверть походила з довоєнних радянських територій [11, с. 39]. І це не межа. Відомий російський дослідник проблеми В. Земсков свого часу висловив припущення, що «[...] якби репатріація була добровільною, то чисельність радянських громадян, які не повернулися до СРСР склала б не майже 0,5 млн., а, імовірно, близько 1 млн. [...]» [12, с. 5]. На думку російського дослідника, американські та британські союзники розглядали литовців, латишів, естонців, а також західних українців – колишніх підданих Австро–Угорщини та їхніх нащадків, як «[...] складову частину європейської цивілізації, тоді як практично всі інші вихідці з СРСР вважалися азіатами чи напівазіатами, тобто представниками іншої цивілізації. До всього «західники» у своїй масі не розглядалися, як носії радянської ідеології [...]» [13, с. 346].

Така роз'єднаність посилювалася й реаліями 1941–1944 рр., коли Україна взагалі не існувала як етнічна чи політична цілісність. Встановлений окупантами режим, поза сумнівом, визначав не лише реальність становища, життя і стратегії виживання в умовах «нового порядку», але й впливав на формування моделей майбутньої поведінки. Для одних це майбутнє поставало омріяним визволенням Червоною армією та поверненням радянського ладу. Інші бачили його в образі незалежної Української держави, за яку боролися в лавах ОУН і УПА. Настрої ж третьої, найбільшої за чисельністю групи українського підкупаційного соціуму, на нашу думку, можна характеризувати як напружене очікування того самого майбутнього. Буденність такого очікування проходила у щоденних пошуках засобів виживання свого і родини у цій жахливій війні.

Не надто змінив структуру цієї тріади настроїв й очікувань людей і факт їхнього перебування поза межами

рідної землі. Примітно, що опинившись на заході під щільним тиском нацистського імперського міністерства пропаганди більшість наших співвітчизників, якщо не з острахом то з тривогою, очікували майбутнього. Тим більше, що й реальне становище примусових робітників з України у Німеччині, при всьому їх підневільному, принизливому статусі, було не таким вже й однозначним. Поряд з поганими, часто каторжними умовами проживання, харчуванням впроголодь, відсутністю медичного обслуговування і тяжкою працею більшості оstarбайтерів, не такими вже й рідкісними були випадки іншого до них ставлення. Свідчення цьому – спогади колишніх примусових робітників. Багато з них згадують про співчутливе й гуманне ставлення до них окремих простих німців і посадовців на підприємствах, де ті працювали, добре поведження господарів приватних господарств тощо [21, с. 105–283].

Водночас, мільйони переміщених осіб – радянських громадян отримали можливість на власні очі пересвідчитися у величезній прірві, що розділяла якість життя у Радянському Союзі й країнах західної Європи. Власний досвід життя за кордоном – це ще один чинник, який далеко не завжди працював на користь радянської пропаганди. Джерела доносять до нас і реакції людей подібні до тієї, що її висловив у липні 1945–го прибулий з Німеччини репатріант Андрій Михайлович П., 1908 року народження. Зі слів агента НКДБ, колишній кандидат у члени ВКП(б), завгосп паливного управління Ворошиловградської області розповідав своїм товаришам по службі: «Дивіться, які з Німеччини повертаються люди – радісні, повні, культурні [...] У Німеччині життя хороше. Народ там жив добре, у крамницях усього було повно й дешево. Німці народ культурний, техніка в них розвиненіша ніж в Радянському Союзі. А в нас народ живе погано [...]». Мабуть все ж особистий досвід життя у Німеччині дозволив Анні Ш., 1920 р. із села Богданівка Верхне–Тепловського району Ворошиловградської області стверджувати, що «[...] у німецькому таборі було краще ніж вдома. Для чого нас лишень звільнили [...]». А ось її 19–річна землячка із села Мостки Білокуракинського району Віра З. ще красномовніше передавала свої враження від побаченого на батьківщині: «[...] коли я вступила на територію СРСР, то немовби опинилася в брудній ямі [...]» [18, арк. 24]. Певно мали підстави укладачі аналітичної записки, що надійшла на ім'я першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова 30 липня 1945 р. заявляти: «[...] Деяка частина громадян, які повертаються, налаштована в антирадянському, вірніше в пронимецькому дусі [...]» [18, арк. 23].

Поряд із чинниками, що ускладнювали завдання радянської пропаганди в роботі з переміщеними особами – вихідцями з України були й такі, що цим завданням сприяли. Так, на цілі радянської пропаганди в роботі з репатріантами–українцями об'єктивно працював традиційний патріархальний уклад українського селянства, яке складало переважну частину переміщених осіб з України. Більшість депортованих українців: хлопців і дівчат, чоловіків і жінок, синів і доньок, молодих матерів, попри всі перестороги й тривожні очікування, воліли якнайшвидше повернутися до своїх родин в Україну. На користь такого висновку свідчать усні джерела – значна частина колишніх оstarбайтерів в особистих спогадах згадували про те, що понад усе хотіли повернутися додому,

до своїх рідних і близьких. Це було їх найзаповітнішим бажанням. Наприклад, багато років по війні колишня остарбайтер О. Мішкевич, з Рівненщини, згадувала: «[...] А мене лиха доля додому принесла. Як магнітом тягнуло мене додому. Так любила свою Україну [...]» [21, с. 84]. Відома вітчизняна дослідниця тематики остарбайтерів Т. Пастушенко у своїй монографії, присвяченій долі примусових робітників з Київщини, зазначала про те, що практично усі опитані нею очевидці заявляли – вони поверталися додому добровільно. І це незважаючи на агітацію виїздити на проживання до західних країн, пропозиції господарів залишитися у Німеччині чи застереження стосовно небезпеки повернення в СРСР [19, с. 188].

Існував ще один чинник, що значно полегшувало радянському режиму реалізацію завдань агітаційно-пропагандистської обробки репатріантів – це тотальний інформаційний голод, що його переживали наші співвітчизники вдаліні від батьківщини – на території чужої ворожої держави. Так, за словами знаного вінницького історика, дослідника проблеми українських примусових робітників у рейху, С. Гальчака «[...] Окрім хліба насущного люди, які поверталися з нацистської каторги, гостро потребували також, образно кажучи, хліба духовного. Роками відірвані від рідної землі, не маючи на чужині ніякого доступу до поточної суспільно-політичної інформації, на батьківщині вони жадібно ловили кожне слово тих, хто міг повідати про останні події в світі, СРСР, України, області, районі [...]» [6, с. 254–255]. У своїй докторській дисертації автор наводить слова колишнього остарбайтера з Вінниччини Г. Мазура, який з цього приводу згадував: «[...] Ми хотіли чути і слухали все, що нам казали, бо ж стільки були не вдома. Там, у Німеччині, чули тільки: «Арбайт!» А тут стільки всякого! [...] Це як голодному до їжі допасти [...]» [7, с. 241]. Підозрюємо, що така готовність людей сприймати на віру будь-яку інформацію, аби вона лишень надходила з батьківщини, значно полегшувала роботу радянським пропагандистам.

Слід звернути увагу на той факт, що інформаційна контрпропагандистська підготовка питання про повернення переміщених осіб – радянських громадян на батьківщину була розпочата в радянському публічному просторі задовго до старту самої репатріаційної програми – практично з моменту початку масової депортації цивільного населення окупованих територій на примусові роботи до рейху – у 1942 р. Як стверджує харківська дослідниця Г. Грінченко, «[...] Перші повідомлення про долю людей, які опинилися на примусових роботах, були опубліковані в газетах і мали на меті інформування читачів про надзвичайно важкі умови перебування в неволі, не в останню чергу в руслі контрпропаганди, як відповідь на потужну агітацію окупаційних властей щодо переваг «корисної й добре оплачуваної роботи в Німеччині» [8, с. 182–183]. Авторка тут має на увазі матеріали в «Красной звезде», «Правде» і «Комсомольской правде», опубліковані у червні–вересні 1942 р. [22; 24; 26], про велике пропагандистське значення яких відзначалося в оприлюдненому на Нюрнберзькому процесі нацистському «Меморандумі Центрального бюро з обліку східних народів щодо сучасного стану питання східних робітників» від 30 вересня 1942 р. [17, с. 242]. Практично одразу ж у цей контрпропагандистський контекст було вписано й український сегмент. Відкривала

список подібних публікацій брошура З. Шульги «Українське селянство не буде у фашистській неволі» [29]. Примусову трудову депортацію співвітчизників до Німеччини її автор показував як невід’ємну складову колонізаційної політики окупантів в Україні.

Вперше про нацистські плани «[...] насильницького вигнання на примусові роботи кількох мільйонів радянських громадян – міських і сільських жителів [...]» було публічно заявлено в Ноті народного комісара закордонних справ СРСР «Про жахливі злочинства, звірства і насилля німецько-фашистських загарбників в окупованих радянських районах і про відповідальність німецького уряду і командування за ці злочини» від 27 квітня 1942 р. [10, с. 9]. Проте справді програмним для формування змісту радянських пропагандистських матеріалів щодо нацистської політики примусового вербування і депортації робочої сили з окупованих територій СРСР став інший документ – Нота народного комісара закордонних справ СРСР В. Молотова «Про масове, насильницьке введення в німецько-фашистське рабство мирних радянських громадян і про відповідальність за цей злочин німецьких властей і приватних осіб, які експлуатують підневільну працю радянських громадян у Німеччині» від 11 травня 1943 р. Структура й зміст цього розлогого документу, що складається з п’яти частин, не залишає сумнівів, що саме він став базовим для визначення основних тематичних ніш контрпропагандистської кампанії із засудження нацистської політики примусових трудових депортацій. Остання посіла в цьому документі чільне місце серед інших «[...] незчислених, жорстоких злочинів [...]» німецьких властей, які «[...] по планам і інструкціям гітлерівського уряду і військового командування [...] систематично грабували, мордували, вбивали радянських громадян, умертвляли військовополонених, піддавали суцільному руйнуванню радянські міста і села, виганяли в німецьке рабство сотні тисяч радянських громадян [...]». Автори дипломатичного документу не мали сумніву й щодо причин насильницьких трудових депортацій, що мала «[...] поповнити гострий брак робочої сили в Німеччині й вивільнити із німецької промисловості додаткові людські резерви для сильно потріпаній гітлерівської армії [...]» [3, с. 313–314]. У наступних розділах Ноти, на основі отриманих радянською стороною документальних свідчень, викривалися нацистські плани й конкретні накази щодо «поневолення мирних мешканців окупованих радянських районів», оприлюднювалися практичні заходи нацистської окупаційної влади, спрямовані на «насильницьке вигнання радянських людей в німецько-фашистське рабство», показувались «нелюдські муки й загибель радянських громадян у німецько-фашистській неволі». Заключна частина документу визначала «відповідальність німецьких властей і німецьких громадян, винних у нелюдській експлуатації насильно уведених радянських громадян» [3, с. 314–329]. Тим самим у Ноті від 11 травня 1943 р. були намічені основні тематичні складові радянського контрпропагандистського дискурсу в контексті нацистської політики залучення населення східних окупованих територій до праці в рейху: планування використання праці примусових робітників зі сходу; практика насильницького вербування та вивезення наших співвітчизників до Німеччини; трагічний досвід перебування в нацистському рабстві; активний і пасивний опір населення окупованих територій

мобілізаційним заходам і примусовій праці в рейху, а також невідворотність покарання нацистських злочинців за скоєні ними злочинства.

Що стосується перших кроків на шляху реалізації пропагандистських заходів у рамках власне репатріаційної програми, то їх РНК СРСР зробив вже на початку осені 1944 р. 6 жовтня того ж року радянський уряд доручив щойно призначеному уповноваженому в справах репатріації, генералу–полковнику П. Голікову підготувати й поширити через засоби масової інформації урядове звернення до радянських громадян і військовополонених, які знаходилися поза межами СРСР і підпадали під категорію переміщених осіб. Виконуючи це завдання керівник відомства репатріації на початку листопада 1944 р. дав інтерв'ю кореспонденту ТАРС, у якому виклав позицію радянського керівництва щодо питання репатріації громадян СРСР [20]. Базова пропагандистська ідея цього звернення, надзвичайно проста й лаконічна, була викладена вже в перших двох абзацах документу: «[...] В результаті великих перемог Червоної армії та армій наших союзників багато тисяч радянських людей вирвалися із ворожого полону [...] вони чекають свого повернення на Радянську Батьківщину. Радянський уряд застосовує усі заходи для того, аби це палке бажання наших громадян якнайшвидше здійснилось [...]». Верхом пропагандистської патетики виглядали фінальні слова звернення: «[...] день повного й остаточного розгрому ворога [...] буде радісним днем визволення наших радянських братів і сестер [...] Перед радянськими людьми, звільненими із німецького рабства, відкриваються широкі можливості повернутися в рідні місця і до своїх родин, зайнятися своєю справою та беззавітно служити своєму народу, своїй Батьківщині» [4, с. 300, 303].

Інша частина озвученого П. Голіковим урядового звернення мала виразно контрпропагандистське спрямування. За його словами «[...] Люди, вороже налаштовані до радянської держави намагаються обманом, провокацією і т. ін., отруїти свідомість наших громадян, примусити їх повірити потворній брехні, мовляв Радянська Батьківщина забула їх, відреклася від них і не вважає їх більше радянськими громадянами. Ці люди залякують наших співвітчизників тим, що у випадку повернення на Батьківщину вони начебто будуть піддані репресіям. Зайвим є заперечувати такі нісенітниця [...] Радянська країна пам'ятає й піклується про своїх громадян, які потрапили в німецьке рабство. Вони будуть прийняті вдома як сини Батьківщини. В радянських колах вважають, що навіть ті з радянських громадян, які під німецьким насиллям і терором скоїли протилежні інтересам СРСР дії, не будуть притягнені до відповідальності, якщо вони повернувшись на Батьківщину стануть чесно виконувати свій обов'язок [...]» [4, с. 301–302].

Дане на початку листопада 1944 р., опубліковане в «Правді», широко розтиражоване в регіональній пресі й видане окремою листівкою, це інтерв'ю стало першою масштабною контрпропагандистською акцією кремлівського керівництва спрямованою на потенційних репатріантів. Людей, перш за все цивільних примусових робітників, намагалися переконати в тому, що вимушена праця на ворога не буде підставою для притягнення їх до кримінальної відповідальності. На думку Г. Грінченко, що її повністю поділяє автор, «[...] саме цю офіційну декларовану позицію, яку П. Голіков висловив від імені

держави, було покладено в основу всіх пропагандистських заходів, цільовою аудиторією яких були не тільки численні примусові робітники, що на той час перебували в Німеччині, але й усе населення країни, до якого мала наново інтегруватися величезна маса репатріантів [...]» [8, с. 193]. У випадку з радянськими військовополоненими все виглядало куди складніше – від відповідальності за здачу в полон їх ніхто не звільняв [28, с. 52]. У цьому питанні не було ясності, а відтак в руках опонентів сталінського режиму з числа західних союзників СРСР залишався потужний пропагандистський привід – репатріанти–військовополонені в цьому дискурсі були ніким іншим, як потенційними кандидатами на розстріл чи ув'язнення в радянських таборах. Навіть схвалений 7 липня 1945 р. Президією Верховної Ради СРСР указ «Про амністію у зв'язку з перемогою над гітлерівською Німеччиною» не вирішив цю проблему, адже оголошена ним амністія за воїнські злочини не стосувалася пункту 22 статті 193–ї Кримінального кодексу РРФСР, що встановлювала відповідальність за «самовільне залишення поля битви під час бою і здачу в полон не викликану бойовою обставиною» [29, с. 99; 23, с. 406–407].

Далеко неоднозначний вплив на змістовність й інтенсивність агітаційно–пропагандистської роботи органів репатріації з поверненнями, і зокрема в Українській РСР, справили радянсько–американсько–англійські домовленості в цьому питанні. За рішенням керівників держав Антигітлерівської коаліції й на підставі ухвалених на Кримській конференції в Ялті у лютому 1945 р. двосторонніх радянсько–британських і радянсько–американських угод, по війні всі переміщені особи підлягали обов'язковій (незалежно від їх бажання) репатріації, тобто поверненню в країни походження. Зокрема, у статті 1 «Угоди щодо військовополонених і цивільних осіб звільнених військами, що знаходяться під Радянським Командуванням і військами, що знаходяться під Британським Командуванням», підписаної у Ялті 11 лютого 1945 р., йшлося: «[...] Всі радянські громадяни, звільнені військами, що діють під Британським Командуванням, і всі британські піддані, звільнені військами, що діють під Радянським Командуванням, будуть як найшвидше після їх звільнення відділятися від ворожих військовополонених й утримуватися окремо від них у таборах чи збірних пунктах до моменту передачі їх відповідно радянським або британським властям [...]». Стаття 7 цієї угоди містила положення, за яким «[...] Передача цих звільнених громадян чи підданих жодним чином не може бути затримана чи відкладена внаслідок вимог їх тимчасового використання [...]» [25, с. 264, 266–267]. Таким чином усі цивільні радянські громадяни і військовополонені, які перебували поза межами СРСР ставали потенційними примусовими репатріантами.

Той факт, що переміщені особи – громадяни СРСР так або інакше, але все ж будуть повернуті на батьківщину, певним чином демотивував працівників радянських органів і установ репатріації проводити інтенсивну й змістовну агітаційно–пропагандистську та культурно–масову роботу серед контингенту. Як свідчать різного роду архівні документи органів репатріації УРСР, на початковому етапі цього процесу (від кінця серпня 1944 р. до початку червня 1945 р.) ідеологічно–пропагандистська обробка репатріантів або взагалі не проводилася, або ж була формальною, що називається – для звіту [Див.: підрозділ

3.1 дисертації]. У штаті відділу РНК УРСР, що опікувався репатріацією, навіть не було передбачено підрозділу чи посади відповідального за ідеологічно-пропагандистську («культурно-масову») роботу з тими, хто повертався на батьківщину [15, арк. 3]. Логіка думок працівників органів репатріації на місцях могла бути приблизно такою, якою її подає в одній з своїх монографій С. Гальчак: «[...] раз люди повернулися з Німеччини назад на Батьківщину, то немає ніякої потреби їх ідейно переконувати, агітувати за радянську владу. Перемога над гітлеризмом сама по собі є найкращим агітатором [...]» [5, с. 561–562]. Працівники органів репатріації у цей період своїми основними завданнями бачили якнайшвидше перевезення, прийом, реєстрацію і фільтрацію поверненців, їх харчування та матеріальне забезпечення в дорозі, працевлаштування та забезпечення житлом на місцях. Агітаційно-пропагандистська діяльність у цьому переліку далеко не була серед пріоритетних напрямків діяльності.

Складалася дещо парадоксальна ситуація, коли правлячий в СРСР тоталітарний режим, який традиційно в усьому й завжди вбачав пріоритетними саме політико-ідеологічні мотиви, тут немовби «забув» про важливість ідеологічної «перековки» співвітчизників, які в роки війни вимушено чи цілком добровільно опинилися поза радянським пропагандистським полем. Проте ми маємо пояснення цьому феномену. На нашу думку йдеться тут передусім про бажання Й. Сталіна і його оточення якнайшвидше реалізувати ялтинські домовленості, повернути власних громадян до СРСР і таким чином поповнити трудовими ресурсами відновлену зруйнованою війною промислової бази країни, зокрема й за рахунок робочих рук сотень тисяч репатріантів-українців. Маємо підстави стверджувати, що очевидні недопрацювання в ідеологічній обробці контингенту в цей період компенсувалися обов'язковою для репатріантів процедурою спеціальної перевірки, що її здійснювали органи НКВС-НКДБ СРСР у перевірконо-фільтраційних і приймально-пересильних пунктах і таборах, а також за місцем проживання поверненців. Сам факт проходження такої перевірки повертав вчорашнього репатріанта в реальність – він (вона) знову на рідній батьківщині, що вимагає від своїх громадян двох головних речей – беззастережної лояльності й самовідданої праці. Неприємна й принизлива процедура «фільтрації» повертала більшість тих, хто її проходив, у таку знайому з довоєнних часів атмосферу страху. Схоже на те, що окремі радянські партійні й державні функціонери та працівники спецслужб саме й розраховували на те, що страх – ця ментальна риса радянського громадянина – справить на поверненців необхідний «виховний» ефект.

Проте зі зростанням потоку репатріантів партійно-державному керівництву СРСР ставало зрозумілим, що без негайної активізації ідеологічно-пропагандистського впливу на цю категорію громадян, завдання їх індоктринації ускладнюється, адже носіїв власних практик нерадянського досвіду життя в країні з кожним днем ставало все більше. Тяжкі демографічні наслідки війни, що своїм вогняним жорном пройшла через кожну родину, соціально-побутові проблеми абсолютної більшості громадян ускладнювали ситуацію, а критична маса людей ідеологічно дезорієнтованих, вільних у своїх думках і помислах загрожувала режиму дестабілізацією соціальних настроїв.

Отже, для сталінського режиму проблема репатріації оstarбайтерів, військовополонених і біженців набула особливої складності, адже незважаючи на пануючі серед радянських переміщених осіб настрої якнайшвидше опинитися вдома, серед своїх рідних і близьких, далеко не всі ці люди хотіли повертатися на територію СРСР.

Особливу важливість українського контексту репатріаційної проблематики для політичного керівництва СРСР визначали не тільки чисельність цього національного контингенту в загальній масі переміщених осіб, але й його ідеологічна проблемність. Для організаторів процесу репатріації особливо важило врахування історичних, етнокультурних і ментальних реалій повоєнної Радянської України, інших чинників, що впливали або могли впливати на рішення співвітчизників повернутися на батьківщину. У цьому контексті ідеологічні функціонери зустрілися з реальністю, що демонструвала як перешкоди так і сприятливі для репатріації фактори.

Серед основних дестабілізуючих репатріацію переміщених осіб з України чинників ми схильні визначати ментальну, політичну й ціннісну дезінтеграцію цих людей, а також їх власний, найчастіше суперечливий, досвід життя за кордоном. Поряд із цим існували й фактори, що сприяли завданням радянської пропаганди в роботі з переміщеними особами – вихідцями з України. Передусім – це традиційний патріархальний уклад українського селянства (а саме вони складали переважну частину переміщених осіб-українців), а також тотальний інформаційний голод, що його переживали наші співвітчизники на території Німеччини.

Як бачимо, поле для діяльності радянських органів репатріації у царині ідеологічно-пропагандистської обробки поверненців з України обіцяло бути непростим. Пропагандистів і агітаторів чекала зустріч з долями конкретних людей, які мали за плечима чималий досвід індивідуальних практик життя на заході й по-різному мотивували своє повернення. При цьому завдання більшовицьких пропагандистів залишалося незмінним – забезпечити репатріацію максимальної кількості переміщених осіб на територію СРСР.

Список використаних джерел

1. Великая Отечественная война 1941–1945 гг. Энциклопедия / Гл. ред. М. М. Козлов. – М., 1985. – 819 с.
2. Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Г. Ф. Кривошеев, В. М. Андронников, П. Д. Буриков, В. В. Гуркин. – М.: Вече, 2009. – 384 с.
3. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. – М.: ОГИЗ, 1946. – Т.1: 22 июня 1941 г. – 31 декабря 1943 г. – 698 с.
4. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. – М.: ОГИЗ, 1946. – Т.2: 1 января 1944 г. – 31 декабря 1944 г. – 687 с.
5. Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942–2007 рр.) / С. Д. Гальчак. – Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2009. – 768 с.
6. Гальчак С. Д. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945–2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти (на матеріалах Волині та Поділля) / С. Д. Гальчак. – К., 2012. – 512 с.
7. Гальчак С. Д. Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945–2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Гальчак Сергій Дмитрович. – К., 2012. – 491 с.
8. Грінченко Г. Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФРН часів «холодної війни»: монографія / Г. Г. Грінченко. – Харків: НТМТ, 2010. – 336 с.

9. Джерела пам'яті: Історико-краснзавчий альманах. Вип.2. Остарбайтери: жива правда – живий біль / [упоряд.: Т. Ю. Нагайко; редкол.: В. П. Коцур (головн. ред.)]. – Переяслав–Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний педагогічний ун-т», 2010. – 457 с.

10. Документы обвиняют. Сборник документов о чудовищных зверствах германских властей на временно захваченных ими советских территориях. – Вып.1. – М.: ОГИЗ, 1943. – 253 с.

11. Земсков В. Н. К вопросу о репатриации советских граждан / В. Н. Земсков // История СССР. – 1990. – №4. – С.26–41.

12. Земсков В. Н. Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба (1944–1956 гг.) / В. Н. Земсков // Социологические исследования. – 1995. – №5. – С.3–13.

13. Земсков В. Н. Репатриация перемещенных советских граждан / В. Н. Земсков // Война и общество, 1941–1945: В 2-х кн. / Отв. ред. Г. Н. Севастьянов; Ин-т российской истории. – М., 2004. – Кн.2. – С.331–338.

14. Куницький М. П. Примусова репатриція радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія / М. П. Куницький. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.

15. Листування з Радою Народних Комісарів Союзу РСР про роботу відділу при Раді Народних Комісарів Української РСР по прийому і влаштуванню радянських громадян, що повернулись на Україну з окупованої німецько-фашистськими загарбниками території звільненої Червоною армією, 2 жовтня 1944 р. – 14 грудня 1944 р. // Центральный державный архив высших органов власти та управління України. – Ф.2. – Управління справами Ради народних комісарів УРСР. – Оп.7. – Спр.1726. – 6 арк.

16. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сб. материалов. Т.1. – М.: Юридическая литература, 1957.

17. Нюрнбергский процесс. – М.: Юридическая литература, 1966. – Т.2: Военные преступления. Преступления против человечности.

18. О политических настроениях граждан СССР, репатрированных из Германии на Украину // Центральный державный архив громадських об'єднань України. – Ф.1. – Центральный комитет КП(б)У. – Оп.23. – Особливий сектор. Таємна частина. – Спр.1477. – Справки, информации о политических настроениях граждан СССР, репатрированных из Германии и населения Украинской ССР (28 июля 1945 г. – 21 ноября 1945 г.). – 70 арк.

19. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатриція (1942–1953) / Т. В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с.

20. Правда. – 1944. – 11 ноября.

21. «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських оstarбайтерів / Г. Грінченко (гол. ред.), І. Ястреб, О. Стасюк та ін. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

22. Русская девушка в Кёльне // Красная звезда. – 1942. – 28 июня.

23. Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.) / Под ред. Ю. И. Мандельштам; Сост. М. И. Юмашев, Б. А. Жалейко. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1956. – 500 с.

24. Селезнев К. Советские люди на немецкой каторге / К. Селезнев // Правда. – 1942. – 20 августа.

25. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг.: Сборник документов. – Т.4. Крымская конференция руководителей трёх союзных держав – СССР, США и Великобритании (4–11 февр. 1945 г.) / М-во иностр. дел СССР. – М.: Политиздат, 1984. – 302 с.

26. Сухоруков И. О русской девушке в Кёльне / И. Сухоруков // Комсомольская правда. – 1942. – 4 сентября.

27. Уголовный кодекс РСФСР: Официальный текст по состоянию на 1 ноября 1946 г. и с прил. постатейно-систематизир. мат-лов. – М.: Юридическое изд-во МЮ СССР, 1947. – 224 с.

28. Уголовный кодекс УССР: Офиц. текст с изм. на 1-е июня 1942 г. и с прил. постатейно-систематизир. мат-лов. – М.: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1942. – 104 с.

29. Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі / З. Шульга. – Уфа: АН УРСР, 1942. – 36 с.

References

1. Velikaya Otechestvennaya voyna 1941–1945 gg. Entsiklopediya / Gl. red. M. M. Kozlov. – М., 1985. – 819 s.

2. Velikaya Otechestvennaya voyna bez grifa sekretnosti. Kniga poter. Noveyshee spravochnoe izdanie / G. F. Krivosheev, V. M. Aronnikov, P. D. Burikov, V. V. Gurkin. – М.: Veche, 2009. – 384 s.

3. Vneshnyaya politika Sovetskogo Soyuza v period Otechestvennoy voyni: Dokumenty i materialy. – М.: OGIZ, 1946. – Т.1: 22 iyunya 1941 g. – 31 dekabrya 1943 g. – 698 s.

4. Vneshnyaya politika Sovetskogo Soyuza v period Otechestvennoy voyni: Dokumenty i materialy. – М.: OGIZ, 1946. – Т.2: 1 yanvarya 1944 g. – 31 dekabrya 1944 g. – 687 s.

5. Halchak S. D. Na uzbichchi suspilstva: Dolia ukrainskykh «ostarbaiteriv» (Podillia, 1942–2007) / S. D. Halchak. – Vinnytsia: Merkiuri-Podillia, 2009. – 768 s.

6. Halchak S. D. Stanovyshche tsyvilnykh prymusovykh robotnykv Raikhu v Ukraini (1945–2010 rr.): istorychni, sotsialno-pobutovi ta pravovi aspekty (na materialakh Volyni ta Podillia) / S. D. Halchak. – К., 2012. – 512 s.

7. Halchak S. D. Stanovyshche tsyvilnykh prymusovykh robotnykv Raikhu v Ukraini (1945–2010 rr.): istorychni, sotsialno-pobutovi ta pravovi aspekty: dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / Halchak Serhii Dmytrovych. – К., 2012. – 491 s.

8. Hrinchenko H. H. Mizh vyzvolenniam i vyznanniam: prymusova pratsia v natysytskii Nimechchyni v politytsii pamiatii SRSR i FRN chasiv «kholodnoi viiny»: monohrafiia / H. H. Hrinchenko. – Kharkiv: NTMT, 2010. – 336 s.

9. Dzherela pamiatii: Istoryko-kraieznavchyi almanakh. Vyp.2. Ostarbaiteiry: zhyva pravda – zhyvyi bil / [uporiad.: T. Yu. Nahaiko; redkol.: V. P. Kotsur (holovn. red.)]. – Pereiaslav–Khmelnyskyi: DVNZ «Pereiaslav–Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi un-t», 2010. – 457 s.

10. Dokumenty obvinyayut. Sbornik dokumentov o chudovischnykh zverstvah germanskih vlastey na vremenno zahvachennykh imi sovetских territoriyah. – Vyip.1. – М.: OGIZ, 1943. – 253 s.

11. Zemskov V. N. K voprosu o repatriatsii sovetskikh grazhdan / V. N. Zemskov // Istoriya SSSR. – 1990. – №4. – С.26–41.

12. Zemskov V. N. Repatriatsiya sovetskikh grazhdan i ih dalneyshaya sudba (1944–1956 gg.) / V. N. Zemskov // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 1995. – №5. – С.3–13.

13. Zemskov V. N. Repatriatsiya peremeschennykh sovetskikh grazhdan / V. N. Zemskov // Voyna i obschestvo, 1941–1945: V 2-h kn. / Отв. ред. G. N. Sevastyanov; In-t rossiyskoy istorii. – М., 2004. – Кн.2. – С.331–338.

14. Kunytskyi M. P. Prymusova repatriatsiia radianskykh hromadian do SRSR pislia Druhoi svitovoi viiny (ukrainskyi vektor): Monohrafiia / M. P. Kunytskyi. – Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnia», 2007. – 248 s.

15. Lystuvannia z Radoiu Narodnykh Komisariv Soiuza RSR pro robotu viddilul pry Radi Narodnykh Komisariv Ukrainkoi RSR po pryiomu i vlashtuvanniu radianskykh hromadian, shcho povernulys na Ukrainu z okupovanoi nimetsko-fashystskymy zaharbnymy terytorii zvilnenoi Chervonoiu armiieiu, 2 zhovtnia 1944 r. – 14 hrudnia 1944 r. // Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vysshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. – Ф.2. – Upravlinnia spravamy Rady narodnykh komisariv URSR. – Оп.7. – Спр.1726. – 6 арк.

16. Nyurnbergskiy protsess nad glavnyimi nemetskimi voennymi prestupnikami: Sb. materialov. Т.1. – М.: Yuridicheskaya literatura, 1957.

17. Nyurnbergskiy protsess. – М.: Yuridicheskaya literatura, 1966. – Т.2: Voennyye prestupleniya. Prestupleniya protiv chelovechnosti.

18. O politicheskikh nastroyeniyaх grazhdan SSSR, repatrirovannykh iz Germanii na Ukrainu // Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – Ф.1. – Tsentralnyi komitet KP(b)U. – Оп.23. – Osoblyvyi sektor. Taiemna chastyna. – Спр.1477. – Spravki, informatsii o politicheskikh nastroyeniyaх grazhdan SSSR, repatrirovannykh iz Germanii i naseleniya Ukrainy SSR (28 iyulya 1945 g. – 21 noyabrya 1945 g.). – 70 ark.

19. Pastushenko T. V. Ostarbaiteiry z Kyivshchyny: verbuvannia, prymusova pratsia, repatriatsiia (1942–1953) / T. V. Pastushenko; In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – К., 2009. – 282 s.

20. Pravda. – 1944. – 11 noyabrya.

21. «Proshu vas mene ne zabuvaty»: usni istorii ukrainskykh ostarbaiteiriv / H. Hrinchenko (hol. red.), I. Yastreb, O. Stasiuk ta in. – Kharkiv: Pravo, 2009. – 208 s.

22. Russkaya devushka v Kyolne // Krasnaya zvezda. – 1942. – 28 iyunya.

23. Sbornik Zakonov SSSR i Ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR (1938 – iyul 1956 gg.) / Pod red. Yu. I. Mandelshtam;

Sost. M. I. Yumashev, B. A. Zhaleyko. – M.: Gosudarstvennoe izd-vo yuridicheskoy literatury, 1956. – 500 s.

24. Seleznev K. Sovetskiye lyudi na nemetskoj katorge / K. Seleznev // Pravda. – 1942. – 20 avgusta.

25. Sovetskiy Soyuz na mezhdunarodnykh konferentsiyah perioda Velikoy Otechestvennoy voyny, 1941–1945 gg.: Sbornik dokumentov. – T.4. Krymskaya konferentsiya rukovoditeley tryoh soyuznykh derzhav – SSSR, SShA i Velikobritanii (4–11 fevr. 1945 g.) / M-vo inostr. del SSSR. – M.: Politizdat, 1984. – 302 s.

26. Suhorukov I. O russkoy devushke v Kyolne / I. Suhorukov // Komsomolskaya pravda. – 1942. – 4 sentyabrya.

27. Ugolovnyy kodeks RSFSR: Ofitsialnyy tekst po sostoyaniyu na 1 noyabrya 1946 g. i s pril. postatelyno-sistematizir. mat-lov. – M.: Yuridicheskoe izd-vo MYU SSSR, 1947. – 224 s.

28. Ugolovnyy kodeks USSR: Ofits. tekst s izm. na 1-e iyunya 1942 g. i s pril. postatelyno-sistematizir. mat-lov. – M.: Yuridicheskoe izd-vo NK Yu SSSR, 1942. – 104 s.

29. Shulha Z. Ukrainske selianstvo ne bude u fashystskii nevoli / Z. Shulha. – Ufa: AN URSR, 1942. – 36 s.

Andriev A. S., the first deputy of municipal enterprise «Kyivblahoustrii» (Ukraine, Kyiv), andreevandrew@ukr.net

Ideological and propagandistic component in soviet politics of «displaced people» repatriation during the Second World War 1939–1945 years: Ukrainian context

The problem of position, role, ideological component and propaganda in soviet politics of displaced people repatriation from Ukraine during the period of the Second World War (1939–1945 years) is analyzed. The author, with particular focus on the importance of Ukrainian context of repatriation problem for the Union of Soviet Social Republics (USSR) leaders through the number of this national contingent and its ideological problematicity, separates main factors, that complicated or even assisted the agitation and propagandistic work with repatriated Ukrainians.

The factors, that added to the complexity to tasks of soviet propaganda among repatriants from Ukraine are mental, political and valued disintegration of people, and also their personal, more often oppositional, life experience in Germany; the factors that assisted to propagandistic work are the traditional and patriarchal family membership of Ukrainian rural people, that consisted of the greater part of displaced people from Ukraine, and also their informational deprivation, from which our compatriots suffered from were pointed out by the researcher.

Keywords: displaced people, repatriants, Ukrainians, repatriation soviet authorities, ideological and propagandistic activity.

Андреев А. С., первый заместитель директора коммунального предприятия «Киевблагостройство» (Украина, Киев), andreevandrew@ukr.net

Идеологическо-пропагандистская составляющая советской политики репатриации «перемещенных лиц» в период Второй мировой войны 1939–1945 гг.: украинский контекст

Анализируется проблема места, роли и значения идеологической обработки и пропаганды в советской политике репатриации перемещенных лиц из Украины в период Второй мировой войны (1939–1945 гг.). Подчеркивая особую важность украинского контекста репатриационной проблематики для руководства СССР из-за многочисленности этого национального контингента и его идеологической проблемности, автор выделяет основные факторы, которые усложняли, или же наоборот способствовали агитационно-пропагандистской работе с репатриантами-украинцами.

В числе факторов усложняющих задачи советской пропаганды среди репатриантов из Украины исследователь называет ментальную, политическую и ценностную дезинтеграцию этих людей, а также их собственный, чаще всего противоречивый, опыт жизни в Германии. В то же время благоприятными для пропагандистской работы оказались традиционный патриархальный уклад украинского крестьянства, составлявшего большую часть перемещенных лиц из Украины, и тотальный информационный голод, который переживали наши соотечественники в Германии.

Ключевые слова: перемещенные лица, репатриация, репатрианты, украинцы, советские органы репатриации, идеологическая и агитационно-пропагандистская деятельность.

* * *

УДК 377.3:530.1

Лаврут О. О.,
кандидат історичних наук, доцент, в.о. ректора
Донецького обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти (Україна, Слов'янськ),
lavrut.olga@gmail.com

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940–Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНІ 1980–Х РОКІВ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

До висвітлення нашого питання ми долучили доробки із різних галузей знань: історії, політології, педагогіки, мовознавства тощо. У кожній групі є дотичні теми. Автори першої групи зосередили свою увагу на суспільно-політичному та економічному становищі Української РСР в зазначений період. Праці присвячені відбудові втраченого потенціалу та створенні нового після Другої світової війни. Автори висвітлили їх як чинники впливу на культурний розвиток республіки.

Наша проблема тісно пов'язана із питанням розвитку освіти зазначеного періоду. Дослідники зупинились на її історіографічних, комунікативних, педагогічних аспектах тощо.

Окрему групу досліджень складають праці української еміграції, які засуджували політику комуністичної партії, котра виступала знярядом боротьби проти інакомислення та її учасників, створивши для цього потужну машину. Регіональна історія залишається актуальною. Вона, з одного боку, показує оригінальні явища, процеси, події, що відбувалися у різних кутках колишньої УРСР, з іншого – доводить про нерозривність та їх схожість із заальнореспубліканськими.

Окрему групу досліджень склали роботи політологічного спрямування, автори яких проєктують відповідні явища та події на освітню та мовну сфери. Вони пов'язують глобалізаційні процеси із впливом на мову. Корисним та показовим є вивчення цього у країнах пострадянського простору. Праці, котрі присвячені історії освіти цього періоду висвітлювали її систему і розвиток педагогічної думки у радянську добу, радянізацію західноукраїнських земель, руїнацію, відбудову, відновлення мережі, труднощі та шляхи їх вирішення. Автори зупинились на реформах в освіті зазначеного періоду, в основному, кількісних показниках діяльності радянських педагогів. Вони охарактеризували нові підходи до висвітлення історії освіти в Україні, напрямки руху учнівської молоді.

На палітрах книг та періодичних видань обговорюються питання навчально-виховного процесу, що характеризували наш період.

Ключові слова: мова, мовна політика, навчальні заклади, праці, дослідники, проблеми.

Показовим у процесі історичного дослідження є звернення до попереднього досвіду, який узагальнює певні здобутки історіографічної спадщини з обраної проблеми, виокремлює раніше невивчене та окреслює перспективу подальшої роботи дослідника. Питання реалізації освітньої політики є показовим для будь-якої держави, оскільки мова йде про її майбутнє та подальшу долю молоді генерації, яка є потужним потенціалом задля забезпечення поступального розвитку країни.

Період у II половині 1940–х – I половині 1980–х років став епохальним, як і інші. Він характеризувався повенними труднощами, роками системної кризи тощо. Не проходило й десятиліття, коли уряд УРСР не шукав різні шляхи розвитку освіти. Проводячи паралелі із сучасністю, необхідно відмітити схожі вектори. Безперечно, Україна обрала шлях демократичних європейських реформ, проте досвід минулих років є неоціненним, до якого й звертаємось.

Метою нашого дослідження є вивчення історіографічної спадщини зазначеної проблеми шляхом реалізації таких завдань:

- виокремлення груп досліджень згідно із їх спрямуванням;
- характеристика кожної з них;
- аналіз проблем з погляду сучасності;
- зазначення перспектив дослідження.

До висвітлення нашого питання ми долучили доробки із різних галузей знань: історії, політології, педагогіки, мовознавства тощо. У кожній групі є дотичні